

сам говорио још остаје. Подела права на имовинско и јавно или политичко има своју дубоку логику у објективном бићу друштва. То одређује првенствено роба, робност производње.

ДИСКУСИЈА О ЗАШТИТИ ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ, ПОДЕЛИ ПРАВА И О САМОУПРАВИ И ИНТЕРГРАЦИЈИ У ПРОСВЕТИ

Проф. др. Гузина: Хтела сам да поставим питање у вези са поделом права на јавно и приватно, односно у вези са укидањем цивилног, грађанског права. Мислим да ту има много ствари о којима Правни факултет треба да дискутује. Било би места да се расправи како стоји с тим и како и на који начин се та материја може обухватити. Мени се чини да проф. Гамс инсистира на томе да би извесне службе требало да буду регулисане из центра да постоји један централни орган...

Проф. др. Гамс: (упада): Никако то нисам рекао него сам рекао следеће...

Проф. др. Гузина: То питање нисам добро разумела.

Проф. др. Гамс: Рекао сам да треба да постоји нека јединствена политика, јединствена смерница у овим службама. Јасна ствар, треба одмерити колико је могуће самоуправљање у тим службама. Постоје још многи односи који треба да буду регулисани путем приватног и јавног права. Нетачно је схватање да је подела права на приватно или имовинско и јавно или политичко већ данас превазиђена. Приватно право треба да постоји у мери у којој постоји робна производња, а уколико постоји приватно право, мора да постоји и јавно право. Те две гране права су додуше супротности, али дијалектичке супротности. Постојање приватног права нужно условљава постојање јавног.

Има објективних услова где је у извесној мери нужно интегрирати. Могу навести и примере. Знамо да у Америци негде у првој половини XIX века уопште се није тражила диплома, дипломи се није придавао никакав значај. Свако је могао да отвори рецимо адвокатску канцеларију ако је био примљен у тзв. „бар“. Ко је положио један испит нису га питали где је стекао своја знања. Он је раније могао бити занатлија и ако се пријавио у бар, примили су га. Јер, то је било приватно удружење.

Исто тако, пошто је школство било потпуно приватна ствар, у области приватног права, школска диплома није давала право ни на какву јавну функцију. То је било у ери либерализма која је имала и своје економско оправдање.

Међутим, ми видимо да је данас и у тим земљама просвета веома интегрирана. Сасвим јасно. Ми данас имамо у науци тако огроман развој, такве енергије, такве активности, које се могу регулисати само из центра. Код нас се сматра да рецимо основна школа и средња може да буде питање сваке поједине општине. Донекле и може. Али опште образовање

кадрова које ће дати основна школа тиче се целе заједнице. Јер он на основу сведочанства које добије у основној и средњој школи моћи ће да се упише на факултет, ма на који факултет у нашој земљи, то проистиче из његовог права на рад онако како то ја схватам и како сам изнео.

Према томе итекако је важно да школство буде на изванредан начин интегрисано и управо та интегрисаност одражава се у томе да то после постаје јавна служба, а јавну службу не регулишу само слободне друштвене организације него и јавно право. Не смемо заборавити да иако је потпуно оправдано да слободне друштвене организације преузимају бриту о тој служби, могу да је преузимају само у извесној мери, а морамо да оставимо једну област за јавноправно регулисање. Понављам и наглашава јавноправно регулисање.

Понекад је нужна интегрисаност не само у нашим него и у светским оквирима. Узмемо рецимо атомску енергију или извесне друге научне делатности који ће бити регулисани из једног центра, и нужно је да буде тако.

Наглашавам да увек треба наћи једну меру, сразмеру, између општих, јавних интереса с једне стране, и ужих, личних и појединачних интереса с друге стране. Појединачни интереси, ако се правилно реше, и ускладе са општим могу да представљају велику покретачку снагу за демократски развој односа у ужим територијалним јединицама.

Али с друге стране, ако се неправилно реше, онда се развија оно што ми зовемо партикуларизмом, а то је врло опасно и то нарочито у извесним делатностима као што је просвета, а има још осетљивијих делатности него што је просвета, а за просвету знамо колико је то осетљива ствар.

Проф. др. Гузина: Ја не знам али мислим да ипак нисте довољно јасни с обзиром да свуда постоји овакав представнички систем какав се Уставом регулише, да се та служба обједињује преко одговарајућих органа, почев од општине па горе до Савезног већа.

Сад имамо пет домова. Према томе ја не видим да ће ту моћи бити неких злоупотреба. То о чему говорите јесте злоупотреба самоуправљања не принципијелно постављање самоуправа...

Проф. др. Гамс: Како злоупотреба? Није ми јасно.

Проф. др. Гузина: Ја се с вама потпуно слажем да је самоуправа коришћена да се извесне ствари изврну. Тако, на пример, прописано је да у средњој школи историју мора предавати професор историје који је завршио филозофски факултет, итд. Међутим општина, користећи се својим правом да сама регулише просветна питања, узме свештеника који го за трећину цене предаје у гимназији.

Проф. др. Лукић (упада): То је кршење закона, није то злоупотреба.

Проф. др. Гузина: Па кршење закона, то је злоупотреба. У реду, али што се тиче самог принципијелног постављања просвете или здравства као јавне службе. Ја мислим да је то и у самом Уставу само то треба да

се примени онако како је постављено, а увек ће бити тих тенденција да се нешто криши с обзиром на неке локалне материјалне интересе јер то локалне заједнице у скорој будућности неће имати таква материјална средства да могу широко да поставе било шта, али ја мислим да и кроз Устав, а ми о Уставу дискутујемо, Општи принципи се морају дати кроз представничка тела одозго.

Проф. др. Гамс: Јест да је правилно постављено. Али мени некако сметају неке формулације. Рецимо по последњим ставовима чл. 9 и чл. 10 Преднацрта просветна установа се на неки начин изједначава са привредном организацијом, а рекао сам да у тим двома врстама организација самоуправљање ипак има другачије оквири, и има ту стотину појединости о којима треба водити рачуна.

Ја сам само указао на неке формулације, начелно сигурно да је ствар у реду, но нејасне формулације могу дати маха извесним каснијим штетним решењима.

Оно што сам хтео да кажем то је да се још више нагласи и увиди да је погрешно схватање извесних правника који сматрају да данас јавно и приватно право не постоје. На такво схватање често наилазимо, и недавно је у једној јавној дискусији било о томе речи. Уосталом то је било и једно нарочито наглашено совјетско схватање које је у стаљинизму било владајуће и које је имало веома кобне последице. Не може се све то објаснити у оквиру једне дискусије, у оквиру једне такве ограничене дискусије не може човек да дубље образложи своја схватања. Боље је то написати.

Али мени се чини да у данашњој фази развитка друштва објективно мора да постоји и имовинско право и политичко право, и приватно и јавно право и ако они нестају постепено као правне категорије. Та права ће све више и више нестајати уколико се развијају самоуправљање и непосредна демократија и све оно што наш устав инаугурише. Ипак данас је то једна стварност у којој и у извесним формулацијама треба више водити рачуна.

А ово што сам рекао о просвети то је само била илустрација, и то површна илустрација, а то је далеко од тога да уђем дубље у ту ствар.

Проф. др. Гузина: По мом мишљењу требало би организовати једну посебну дискусију у вези са заштитом друштвене својине, у вези са тим новим појавама које се код нас јављају. Ми непрекидно говоримо о томе како проф. Гамс има овако мишљење, проф. Константиновић има другачије мишљење, једни су за ово а други су за оно и то живи међу нама. Међутим, требало би да знамо на чему стојимо у тој области имовинско-правних, приватноправних и јавноправних односа. То поготову и зато што то и другима треба.

Проф. др. Гамс: Што се тиче друштвене својине ту је ствар јасна. То је написано и постоји могућност да се изнесу сасвим искристалисана мишљења.

Проф. др. Гузина: Али питање њене заштите и њене употребе, ево што је проф. Лукић истакао?

Проф. др. Гамс: То у судској пракси већ у приличној мери има своју физиономију. Што се тиче разграничења и самог постојања приватног и јавног права, то је питање о коме се досада није код нас довољно писало а чини ми се да би о томе заиста требало више писати и разговарати.

Проф. др. Лукић: Само што то Устав не може решити. То је теоријско питање.

Проф. др. Гамс: Не, то је и сасвим практично питање које има врло осетљиве практичне последице.

Проф. др. Лукић: Да се напише у Уставу да постоји јавно и приватно право?

Проф. др. Гамс: Не, него да формулације воде рачуна о томе постојању.

Проф. др. Лукић: Сигурно је да о томе воде рачуна, тамо где постоји један и други интерес.

Проф. др. Гамс: Ја сам изнео неке примере. Ако воде рачуна утолико боље.

Проф. др. Лукић: Може нешто и да се поправи, али се то не може тражити од Устава јер то је више ствар теорије.

Проф. др. Живомир Ђорђевић: 1. ПИТАЊЕ НАКНАДЕ ШТЕТЕ. — Ја бих рекао пре свега неколико речи о питању накнаде штете коју у вршењу службе или друге делатности причини орган или лице у служби државе, односно установе или организације која врши службу или делатност од јавног значаја. О томе Преднацрт Устава говори у чл. 57.

Овај члан Устава садржи у ствари оно што је досад мање више свуда усвојено о одговорности државе и других лица која врше јавну службу за штету коју њихови органи и лица у њиховој служби причине грађанима вршећи службу на незаконит или неправилан начин.

ОвOME се нема шта додати осим што би право накнаде штете требало дати и другим лицима у праву (правним лицима) а не само грађанима, јер и друга лица у праву могу бити оштећена незаконитим и неправилним радом органа или лица у служби државних органа, установе или организација које врше службу од јавног интереса. Међутим, и овако употпуњена одредба не исцрпљује све о накнади штете што би требало рећи у Уставу, — као основном правном документу и основу за сваки други правни акт.

Наиме, у нашем друштву у току последњих година искрсле су појаве проузроковања штете не само грађанима и другим лицима у праву као појединцима, већ групама грађана, читавим насељима. Није редак случај да грађани једног или више насеља одлуче да на законом предвиђен начин добровољно датим средствима финансирају изградњу неког објекта од непосредног значаја за насеље, на пример, да електрифицирају насеље, да уведу канализацију, да изграде водовод, да израде пут, да изграде

школу итд. Средства прикупља месна канцеларија или посебан одбор и средства се често достављају општини која по правилу и покреће добровољни начин финансирања и изградњу појединих објеката и стара се о њиховом остварењу. Међутим, догађа се да општина та средства утроши у друге сврхе, а не у оне за шта су она била предвиђена и дата, без икаквог одобрења и знања грађана. На тај начин грађани и њихово поверење бивају изиграни и то добронамерно али ипак изиграни, а људи непосредно материјално оштећени. На страну што оваква пракса ствара и одређене политичке проблеме и сеје неповерење у државне органе. То је посебна страна питања. Нас овде интересује питање накнаде штете. У постојећим правним прописима нема довољног ослонаца за накнаду штете у оваквим случајевима, мада се основ може наћи у правилу опште познатом и данас опште усвојеном: ко другоме штету учини обавезан је да је накнади. Али ово је правило сувише уопштено и требало би поставити неко непосредније које би јасно исказало да се у оваквим случајевима може захтевати и добити накнада штете.

Наведени случајеви покрећу питање ко може да захтева накнаду штете: насеље месна канцеларија, збор бирача, одбор који је прикупио средства или неко други? Међутим, нико од напред побројаних нема својство лица у праву, тако да се у парници не може да појави као странка. Осим тога, покреће се питање сношење трошкова за вођење спора у оваквим случајевима. Будући да су у питању често милионски износи спора, то су и велики трошкови његовог вођења. А како је спор увек неизвесна ствар, то се грађани врло тешко одлучују на њега, јер треба да прикупе знатна средства за његово вођење, уз неизвестан исход. Осим тога, акција за покретање спора против државног органа у оваквим случајевима, будући да нема довољног ослонаца у закону, може да буде оквалификована и као акт уперен против власти и да буде онемогућена пре но што је стварно и започета.

Са ових разлога најчешће се догађа да се спор не поведе а да остану незадовољство и озлојеђеност у масама и нов терет да би се изградио планирани објект.

Имајући у виду напред речено, мислим да би чл. 57 Устава требало допунити од прилике у овом смислу: да су државни органи, установе и организације који врше јавну службу обавезни да накнаде грађанима и другим лицима у праву штету коју су им органи или лица у њиховој служби причинили незаконитим или неправилним радом; да насеља и друштвено-политичка тела који немају својство лица у праву (месни одбор, збор бирача, одбор грађана) имају право на накнаду штете као и грађани и друга лица у праву као појединци и да им суд може пружити и бесплатну правну заштиту.

2. ТИТУЛАР ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ. — У Преднацрту Устава има извесних ствари које ми нису довољно јасне и молио бих оне који су упознати боље са Уставом да ми их објасне.

Прво, у вези са чл. 26. Мене је овај члан збунио у том смислу што се појављује још неко ко може бити титулар својине на непокретностима

и другим стварима које служе остваривању заједничких циљева. Ја сам сматрао да су све те ствари друштвена својина и да извесна друштва, установе и организације користе те ствари као својину друштва и да имају право управљања. Зашто би, на пример, ССРНЈ имао већа права од већине организација?

Да се чл. 26 односи на друга лица, тзв. приватна правна лица (на пример, на цркву и црквене организације) ја бих га разумео. То би била приватноправна лица и приватне организације грађана. Али кад је реч о друштвено-политичким организацијама, мислим да садржина чл. 26 није добра.

Проф. др. Радомир Лукић: Зашто ловачко удружење да има друштвену зграду на располагању кад је вољно да има своју сопствену зграду. Ко ће да му је додели? Треба неко да му додели, а чим му неко додељује он онда долази и кука: дај па дај. Онда друг проф. Ж. Ђорђевић донекле има право. Овде треба разликовати две ствари. Изгледа да се ви буните против тога што они имају право на непокретности. То је једна ствар, а друга је ствар како они могу имати право својине на друштвеним средствима. Овде је овај други део више за дискусију него онај први. Зато овај други део треба објаснити, показати шта значи ово „друштвена средства“. Да ли то значи општа друштвена средства која друштво њима даје или средства тога друштва?

Проф. др. Стјепановић (упада): Оно прво.

Проф. др. Лукић (продужује): И ја мислим оно прво. У том случају може да се постави питање зашто се таквим приватним односно појединим удружењима грађана даје право да добију друштвена средства. Али, на пример, ловачко удружење може да добије нека средства зато што води рачуна рецимо о дивљачи. Оно је добило извесну друштвену функцију. Исто тако риболовци добијају извесну друштвену функцију и зато добијају друштвена средства. Да ли друг Ђорђевић мисли на то или на забрану својине на непокретност таквим друштвима?

Проф. др. Ђорђевић: Ја хоћу да кажем ово: да кад је реч о организацијама друштвеним, привредним, политичким, културним, итд., својина на непокретности, укључујући земљиште и зграде, и на свима оним средствима која имају друштва треба да буде друштвена својина. Не видим никакву потребу да се између појединих организација праве разлике јер правне разлике и нема. Ја бих једино правио разлику према верским организацијама или другим приватноправним друштвима. Међутим, организације из чл. 26 нису приватне него су друштвене организације. Па да ли су економске, или спортске, или културне или политичке нема разлике и не треба да буде разлике у погледу присвајања ствари.

Проф. др. Стјепановић: Значи да сте ви добро разумели овај члан. Ви сте само против његове садржине али сте га потпуно разумели. Овај члан дозвољава могућност својине једино удружењима: певачком друштву, ловачком друштву, риболовцима, а ви сте против такве могућности. Међутим, Устав не гарантује њима ту својину него само дозвољава да се

законом могу одредити услови под којима они могу имати својину, а да ли ће имати или неке то се оставља законодавцу да према датим условима одреди. То је врло јасно. То је једна врло еластична одредба. Ви сте круто зато да они не могу имати својину.

Проф. др. Ж. Ђорђевић: Могу имати права као и све друге организације, рецимо привредне.

Проф. др. Стјепановић: Ви сте за укидање чл. 26, Ви сте против одредбе којом се потврђује разлика која постоји између удружења и радних организација у погледу стицања својине. Међутим, то ипак није исто јер њихови задаци су сасвим друкчији. Ова својина је скоро равна са личном својином. Она је много ближе личној својини него друштвеној и по намени и по ускости употребе и по свему, а с друге стране и по извору. Ако је они заиста стекну, то је исто као лична својина. Друго је ако се њима, с обзиром на извесне задатке који се од њих очекују, који им се стављају као нека врста друштвене функције, дају извесна средства, наравно да та средства нису њихова. Али, ако је група људи која чини организацију, у циљу задовољења својих циљева својим средствима, стекла својим трудом, својом активношћу извесну имовину, онда она може под тим условима имати као своју имовину, са истим режимом као за личну имовину.

Могло би се поставити питање зашто Устав оставља то закону а неће да сам круто реши ствар.

Проф. др. Ж. Ђорђевић: Ја сам против тога да чл. 26 остане овакав какав је.

3. ДОБРОВОЉНОСТ СТУПАЊА У ЗАДРУГУ. — У вези са чл. 19, ст. 2 и 3. Из текста ст. 3 овог члана излази да би се законом могло наредити стварање задруга у циљу унапређења пољопривредне производње. Одредба је врло широка и нејасна. У томе смислу што под њу може да се подведе и укидање принципа добровољности ступања у задругу. Она би донекле могла да се разуме само онда ако се имало у виду принудно укључивање у задруге оних који су остали ван ње кад је огромна већина пољопривредних произвођача већ добровољно ушла у задруге. Ако се то имало у виду, онда је то друга ствар, али у сваком случају таква идеја је за дискусију.

Проф. др. Лукић: Мислим да то није смисао ове одредбе. Ту су у питању две ствари: обавезно учлањење и обавезна сарадња.

Проф. др. Ж. Ђорђевић: Треће, у вези са чл. 8, ст. 1, о коме је говорио и друг Јездич. Мислим да тај члан не изражава оно што се њиме хтело. Ако сам га ја добро разумео, њиме се хтело да каже да су комплетна средства за производњу која су функционално повезана у процесу производње, као фабрике и друга постројења, друштвена својина и да су као таква неутуђива. Ако се то хтело да каже, онда би овај члан требало боље формулисати. Ако би остао овакав какав је, онда је он у противречности са даљим одредбама јер се даље каже да се поједина средства

за производњу могу отуђивати али с тим да се не смањује укупна вредност средстава за производњу дотичне организације. Према томе, ове две одредбе овако формулисане су противне једна другој. Зато би чл. 8, ст. 1, требало боље редиговати у том смислу да изрази оно што се њиме стварно желело да каже.

Рећи да су средства за производњу неotuђива није тачно и може да створи забуну. Трактор је, на пример, средство за производњу и као такав отуђив је.

Проф. др. Стјепановић: Не само да трактор може да отуђи фабрика која га је произвела него и пољопривредно предузеће које употребљава трактор као средство за рад.

Проф. др. Ж. Ђорђевић: Четврто, у вези с чл. 6. У овом члану каже се: „Основу друштвено економског уређења Југославије чине слободно удружени рад на средствима за производњу (...)“. Мислим да треба да стоји „са средствима за производњу“.

Проф. др. Лукић: У српском језику се каже „средствима за производњу“.

Проф. др. Ж. Ђорђевић: И најзад, о одељку III уводног дела, тј. о првој реченици: „Нико нема права својине над средствима за производњу и другим средствима друштвеног рада који су друштвена својина“. Мисао ове реченице је противречна сама по себи. Прво сам мислио да хоће да се каже да нико сем друштвене заједнице не може да има право својине на овим средствима, али то се није хтело. Хтело се да се створи једна правна фикција и да се друштвена својина прикаже као својина која не припада никоме. А ја мислим да то није добро и да правним фикцијама не треба да има места у Уставу.

Проф. др. Лукић: Следећа реченица објашњава шта се хтело. Хоће да се каже да ниједан посебан правни субјект нема право својине него само право управљања. Само то.

Проф. др. Стјепановић: Нико нема сва овлашћења: напротив скуп овлашћења која произилазе из својине је подељен.

Проф. др. Радомир Лукић: КОНКРЕТНИ ПРЕДЛОЗИ ЗА ДОПУНУ ПРЕДНАЦРТА. — Мислим да би требало искористити доношење Устава да уведемо нека нова правна средства у наш систем која одговарају новим установама које Устав уноси.

Први предлог тиче се друштвене својине. Мислим да би било потребно једно средство које би служило за заштиту друштвене својине, која припада свима члановима друштва. Сваком грађанину, сваком правном субјекту би требало омогућити да се бори за заштиту друштвене својине од било какве злоупотребе.

Ја бих предложио да се уведе ново средство у Устав, да сваки правни субјект може уложити посебну тужбу, тужбу за заштиту друштвене својине, у сваком случају кад сматра да је та својина употребљена противзаконито или да је оштећена.

Најбоље би било овакве тужбе усредсредити код једног високог суда, можда републичког врховног суда за целу територију републике. Суд би ценио само законитост одговарајућег акта и водио би рачуна да се друштвена својина има употребљавати у интересу друштва и предузимао одговарајуће мере.

Мислим да би требало дати право суду да уколико субјект располаже другим правним средствима за заштиту друштвене својине, односно тужиоца упуту на редован правни пут.

Права човека и грађанина сачињавају са друштвеном својином средишњу установу Устава. Мислим да би требало увести једно правно средство за заштиту права човека и грађанина, независно од редовних средстава. Свако који сматра да је његово право повређено било којим актом, правним или материјалним, од било кога носиоца јавних овлашћења или другог субјекта, требало би да има право да поднесе тужбу за заштиту права и грађанина.

Ове тужбе би се подносиле такође вишем суду, на пример републичком врховном суду. Овај би суд такође имао право да тужиоца упуту на редован поступак.

Даљи мој предлог у вези је с низом случајева правоснажних одлука које се више не могу изменити, а јасно је да је у том конкретном случају одлука незаконита, или да је законита али неправична и несоцијална. Кад је реч о кривичном праву, ту постоји право помиловања поглавара државе, но у највећем броју случајева оваквих могућности нема.

Ја мислим да би требало дати право Председнику Републике да, кад су у питању правоснажни акти, уколико су неправични или несоцијални, или не одговарају духу поретка, или основним начелима права, или положају човека у друштву, може донети одлуку да тај акт не буде у целини или делимично примењен.

Најзад, Преднарт Устава у заштити уставности и законитости иде тако далеко да успоставља судску контролу уставности и самих савезних закона, дајући Уставном суду право да овакав неуставан закон поништи. Кад ни највиши правни акт, савезни закон, не може избећи контроли уставности, онда то утолико пре треба да важи за сваки други акт нижи од савезног закона. а поготову за управни акт. Оваква контрола за неке врсте важних управних аката могла би се дати Уставном суду.

Асистент Обрад Станојевић: ПРАВО ПОЈЕДИНАЦА НА ПОПУЛАРНУ ТУЖБУ. — Проф. Лукић је предложио као прву тачку свога предлога да се уведе могућност за сваког грађанина (Проф. Лукић упада: За сваки субјект, било физички било правни) за сваког грађанина да покрене поступак уколико је у питању друштвена својина. Ако је својина друштвена, то не значи да припада и сваком појединцу. Друштвено није исто што и аритметички збир свих грађана и свих субјеката, физичких и правних и према томе не може свако да покрене поступак. Иначе то би било као нека врста делегације (*Један глас: actio popularis*) а не принцип субјективног права, јер то субјективно право не постоји.

При оваквом стању ствари треба водити рачуна о кверулантском карактеру појединих људи који би то право злоупотребили на такав начин да би судове који се тиме баве довеле до претрпавања са парницама.

Проф. др. Лукић (упада): Што би био претрпан? А да ми губимо сваки дан милионе?

Асистент О. Станојевић (наставља): Мислим да би требало дати могућност иницијативе за покретање поступка. Постоји механизам да се то уреди. Постоји јавно правобраништво. (*Проф. Стјефановић:* Тужиштво).

Проф. Лукић (поново упада): Он не може да земљу која је конфискована упише у земљишне књиге...

Асистент О. Станојевић: Мислим да би требало дати неки филтер како се не би за све и свашта покретали спорови. И сад постоји могућност да грађанин интервенише код јавног правобраништва. Ипак важно је покренути народне масе да штите друштвену својину.

Асистент Александар Ваџић: ОДНОС ТРЖИШТА И ПЛАНА У ПРИВРЕДНОМ СИСТЕМУ ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Преднацрт Устава ФСРЈ по многим елементима чини значајна одступања од онога што се обично подразумева под уставом, у односу на теоријски појам устава, као и у односу на раније уставе Југославије, пре свега у том смислу да он нормира не само основне политичке и правне институције и механизам власти, већ на извесан начин дефинише и друштвено-економски систем земље уопште. Или, да се позовемо на реферат друга Кардеља, „Преднацрт предвиђа да наш устав не буде само устав државе, него да у исто време буде и специфична друштвена повеља, која ће дати материјалну базу, политички оквир и подстрек за све шири размах и унутрашњи развитак механизма друштвеног самоуправљања и непосредне демократије.“ У складу са општим ставовима историјског материјализма, дефинишући социјалистички систем, Преднацрт Устава полази од привредног система, узимајући на себе задатак да „формулише и учврсти основне социјалистичке економске односе, то јест односе у производњи и расподели“ — „реалну основу на којој се диже политичка и правна надградња и којој одговарају и одређени облици друштвене свести“ (Маркс: *Прилог критици политичке економије*, Предговор). Посматран са тог аспекта, Преднацрт Устава не представља само највиши акт државне власти који на одређен начин утиче на развој привредног и друштвеног система већ и један научни документ који излаже теоријску концепцију социјалистичког друштвеног уређења у целини и привредног система, о коме ће овде бити речи посебно. Као такав, теоријски систем који Преднацрт излаже, као и сваки теоријски систем уосталом, може се анализирати са два аспекта. Пре свега, полазећи од премиса, на којима је систем развијен, као датих, може се анализирати сам систем са становишта унутрашње логичности и усклађености општих закључака теорије са премисама на основу којих је изведена, и друго, цео систем се може посматрати са становишта његовог

односа према стварности, при чему се, у ствари, анализи подвргава избор премиса на којима је систем развијен, као и њихова усклађеност и међусобна градација. Сваки од ових аспеката покреће читав низ питања од којих највећи део не може бити ни поменут акамоли исцрпно анализиран у једној дискусији као што је ова. Отуда ћемо, како је напред наговештено, у овом излагању разматрати само један од аспеката система — привредни систем, или тачније речено само један од проблема социјалистичког привредног система, однос тржишта и плана.

1. *Ставови Преднацрта о односу тржишта и плана.* Преднацрт Устава није ни на једном месту на експлицитан начин заузео став по питању односа тржишта и плана у социјалистичкој привреди. Међутим, анализа његових основних начела и одредаба које се односе на друштвено-економско уређење, осталих одредаба које додирују ово питање, као и дискусије која је о овом питању вођена у Савезној народној скупштини, даје нам довољно елемената да дођемо до става који у том погледу Преднацрт заузима. Пођемо ли од основних начела, у којима се у другом делу (II) дефинише социјалистички друштвено-економски систем у целини, у њима налазимо и све елементе теоријског појма социјалистичког привредног система. Међу тим елементима, у ставу који говори о ослобођењу рада (ст. 4), налазимо да се „усклађено друштвено планирање, у коме учествује и сам радни човек“, као пут за свестрани развој производних снага истовремено појављује и као средство за коначно ослобођење рада. Међутим, међу овим начелима налазимо и једну другу одредбу, у којој се наглашава да „слободна иницијатива, активност и утакмица“ радних људи у радним организацијама представљају такође елементе који доприносе развоју друштвене производње и унапређењу друштвених делатности, при чему се у ствари имају у виду како самосталност и слобода иницијативе радних организација тако и тржишни, робно-новчани односи који из те самосталности произилазе. Преднацрт је дакле већ у основним начелима указао на присуство елемената плана и тржишта у социјалистичком привредном систему Југославије, као и противречност која из тога произилази, али при том није на изричит начин дао и критеријуме за разрешавање ове противречности. Да бисмо могли доћи до његовог става о односу ових појава морамо навести основне одредбе Преднацрта које се тичу ових питања.

Тако, пре свега, чл. 9, у коме се указује на моменте које обухвата самоуправљање радних људи на основу друштвеног рада, између осталог предвиђа и право и дужност радних људи да „самостално организују производњу или друге делатности радне организације и утврђује планове и програм делатности и развоја организације“, при чему се у ствари с једне стране указује на самосталност привредне (радне) организације у односу на органе власти, али истовремено подвлачи и њена самосталност у односу на друштвене планове, односно њена непосредна упућеност на тржиште. Исти смисао има и чл. 15, ст. 1, који предвиђа да „Радна организација самостално утврђује услове размене својих производа и услуга“, што још јасније указује на тржишни карактер односа радних организација једних према другима, мада је овоме донекле противречан следећи

чл. 16, ст. 3: „Органи самоуправљања радне организације одлучују у складу са уставом, законима, друштвеним плановима и статутом организације о пословима одређеним законом и статутом радне организације.“ По нашем мишљењу овај члан има уже значење од претходног јер говори о начину вођења „послова предвиђених законом“ — а не о управљању радном организацијом уопште, према чему је усмерен чл. 15.

На тржишни карактер привреде и самосталност радних организација указује и чл. 29, ст. 3, у коме се, пошто су наведени инструменти за остваривање утицаја друштвено-политичких заједница на развој привреде, међу којима је поменут и план, наглашава да се „тим актима (друштвеним плановима) не може врећати уставом и законом утврђено право самоуправљања радних људи и радних и других организација.“ Ако имамо у виду раније наведене одредбе Преднацрта, из којих произилази право привредне (радне) организације и радних људи у њој да самостално организују производњу или другу делатност, односно самостално утврђују услове размене својих производа и услуга, сматрамо да оваква одредба чл. 29, ст. 3, као начело друштвено-економског уређења у чијим одредбама је и нашла своје место, знатно сужава могућност активног утицаја заједнице на привредна кретања путем привредних планова и на тај начин план великим делом претвара од инструмената непосредне економске политике у предвиђање које се може реализовати само ако радне организације усвоје смернице развоја који он сматра потребним, што, с обзиром на могућност да радна организација делимично или у целини не прихвати његове смернице, не мора увек бити случај. Из овога нам одредба чл. 111 Преднацрта да „Федерација друштвеним планирањем утврђује правац привредног развоја земље и основне односе у расподели друштвеног производа“ изгледа доста неодређена, јер, с обзиром на напред изложене начелне ставове Преднацрта из главе II (друштвено-економско уређење), не видимо могућности ни ефикасне инструменте за остваривање оваквог утицаја.

Општи утисак који смо из ових као и осталих одредаба Преднацрта стекли јесте да је он, не заузимајући директно став по питању односа тржишта и плана, реалан однос снага даље померио у корист тржишта, односно да су елементи који указују на самосталан положај и слободу радних организација, као и тржишни механизам који из те самосталности произилази, у њему нашли далеко више места од елемената који указују да је социјалистичка привреда плански, на друштвено организован начин вођена привреда. На овакав закључак упућује и место које је плану дато у основним начелима, у којима је план поменут само у другом реду, као један од инструмената за коначно ослобођење рада, а не и као један од основних атрибута социјалистичког привредног система. Исто тако у одредбама које се односе на друштвено-економско уређење најпре наилазимо на одредбе које кроз самоуправљање радних људи дефинишу самосталност радне организације (чл. 9), да би се тек касније у чл. 29 одредили задаци друштвено-политичких заједница и поменуо план као један од инструмената за њихово остварење, са ограничењима која у склопу са

осталим одредбама Преднацрта знатно сужавају могућност ефикасне реализације плана и свесног утицаја заједнице на опште привредне токове. Утисак који је Преднацрт у овом погледу оставио на мене јесте да је ишао за формулацијом система који ће се усклађивати аутоматски, система у коме се потребна и друштвено целисходна кретања укупних привредних токова остварују сама по себи, као прост збир међусобно независних активности самосталних радних организација. Мислимо да на овакав закључак упућује и оцена система коју у свом реферату даје друг Кардељ, у коме се, после излагања подручја друштвених односа која разрађује Преднацрт, закључује: „Основни смисао таквих уставних прописа је да целокупни привредни систем треба да обезбеди чврстину и даљи развитак таквих односа у производњи и расподели који ће сами по себи бити први и основни унутрашњи покретач и носилац не само напретка производње и развитка производних снага, него и сталног репродуковања социјалистичких друштвено-економских односа.“

2. *Дискусија ставова заузетих у Преднацрту.* Пре него што приступимо оцени оваквих ставова, уколико је утисак који они остављају тачан, треба да укажемо на посебан аспект са кога Преднацрт приступа питању односа тржишта и плана. Централно место у целом систему који Преднацрт предвиђа заузима у ствари човек као слободан грађанин и као произвођач у радној организацији или установи, на радном месту или у разним другим самоуправним телима. Отуда је основно питање које Преднацрт разматра у свим својим одредбама у ствари питање ослобођења човека од свих стега које имају своје порекло у ранијим друштвено-економским формацијама, као и од свих ограничења слобода човека која настају из одређених деформација специфичних за социјалистичко друштво у првим годинама његовог развоја. Брига којом је Преднацрт заокупљен јесте брига како да се човеку загарантују и реално омогуће сва права и слободе која дају могућност његове свестране афирмације и ослобођења у свим процесима привредног и друштвеног живота уопште. Као један од основних аспеката оваквог положаја човека који Преднацрт предвиђа, свакако је његов положај у радној организацији у којој ради, његово право да управља том организацијом, да одређује њено кретање, врсту и карактер делатности, начин расподеле оствареног производа, услове размене производа и услуга самостално — независно од сваког облика власти. Такав смисао је несумњиво једини смисао који развој социјалистичког друштва може и сме да има. Међутим, нужна последица оваквог система, у коме радна организација добија све већу слободу и самосталност у односу на укупна привредна кретања, коју, чини ми се, редактори Преднацрта нису у потпуности имали у виду и вероватно нису свесно хтели постићи, јесте све даље јачање тржишних односа у привреди на рачун плана као инструмента друштвено организованог начина руковођења привредом. Овакав развој, у коме план као начин свесног регулисања укупних привредних токова у привреди све мање долази до изражаја, свакако није без граница; преко одређеног степена он, по нашем мишљењу, не представља смер који одговара законитостима развоја социјалистичког друштва. Квалитативан корак напред, који је социјалистички

привредни систем учинио у односу на капиталистички, огледа се, између осталог, управо у планском карактеру социјалистичке привреде. Док је капиталистички начин производње у својој основи везан за индивидуално предузеће и појединца као носиоца привредне активности, при чему се укупни привредни токови формирају као прост збир њихових независних привредних акција (уз напомену да се у каснијим етапама развоја капитализма све више појављују извесни елементи подруштвљавања процеса производње и друштвеног организовања привреде, чиме се у ствари антиципирају односи социјалистичког начина производње), социјалистички привредни систем је од самог почетка постављен на основама друштвено свесног организовања кретања привреде. Наглашавамо друштвено свесног, јер је свест компонента која прати сваку привредну активност, па и активност појединачног капиталисте; оно што капитализму недостаје то је свесно усклађивање активности сваког капиталисте са активношћу осталих и препуштање тржишту да верифицира или оповргне њихова индивидуална предвиђања. У социјализму се привредни токови формирају не као прост збир случајних и независних акција појединих неповезаних производних јединица већ као реализација унапред свесно постављених циљева привредног развоја, из којих, у крајњој линији, произилазе сви посебни и појединачни привредни процеси. То наравно не значи да се изјашњавамо за такав систем планирања у коме су сви нивои планирања (федерација, република, срез, општина и сви они према предузећу) међусобно непосредно повезани, тако да се сваки план нижег нивоа непосредно изводи из претходног, појављујући се као његова конкретизација и реализација, при чему је искључена свака могућност слободне иницијативе и одлучивања произвођача на свим нивоима, али сматрамо да однос између ових различитих нивоа планирања у сваком случају мора бити такав да омогућава остварење онаквих привредних кретања које предвиђа план привредног развоја заједнице као целине. У том смислу сматрамо да наглашавање потпуне самосталности привредних организација у односу на друштвено планирање, као и независности појединих нивоа планирања, ствара формалну могућност да се задаци и смернице привредног развоја које предвиђа савезни друштвени план не реализују. Подвлачимо формалну због тога што ће у сваком случају реална кретања привреде и поједини нивои планирања нормално бити међусобно усклађени — али значајну због тога што посматрана у склопу система оваква формална могућност може да се претвори у реалну опасност појаве неусклађености планова различитог нивоа као и разилажења одредаба друштвених планова и стварних привредних кретања.

3. *Расподела друштвеног производа у светлу односа тржишта и плана.* Ради доношења правилне опште оцене става који Преднацрт Устава заузима у погледу односа тржишта и плана, као и ради схватања правих оквира и сврхе критике коју у односу на њега чинимо, сматрамо за потребно да укажемо неке пројекције које овакав став Преднацрта има на друге токове привредног живота. При овом имамо у виду пре свега расподелу друштвеног производа. Већ основна начела Устава садрже у себи општи принцип социјалистичке расподеле према раду, да би се у одредбама које се односе на друштвено-економско уређење тај принцип и нор-

мативно формулисао. Чл. 10, ст. 1, Преднацрта предвиђа: „Производ друштвеног рада остварен у радној организацији дели се између радне организације и радних људи појединачно и друштвене заједнице према начелу расподеле према раду.“ Мислимо да се одредбе овога члана као целина не би могле прихватити. По нашем мишљењу критеријум расподеле према раду не може бити критеријум по коме се производ рада остварен у радној организацији дели између ње и друштвене заједнице. Критеријум расподеле према раду јесте критеријум које се може примити само у односу на онај део друштвеног производа који је намењен личној потрошњи непосредних произвођача — а да би се до њега дошло морају се од друштвеног производа претходно одбити сви производни фондови (фонд просте и проширене репродукције и резервни фонд), трошкови управљања изван процеса производње, фондови опште потрошње (школство, здравство, итд.), као и фондови социјалног осигурања (фонд за неспособне за рад). Критеријум по коме се укупан производ сваке радне организације дели на ове фондове, а посебно критеријум по коме се он дели на фонд личне потрошње и остале фондове, није критеријум расподеле према раду. Тако је фонд амортизације одређен реалним темпом трошења средстава за производњу, резервни фонд природом привредне делатности и начином поделе ризика који произилази из објективних околности у којима се она развија, док се фонд акумулације одређује у складу са циљевима економске политике земље, односно пре свега планираним темпом привредног раста земље. Слично стоји и са осталим наведеним фондовима. Који ће део производа радне организације одлазити у фонд личне потрошње а колики у различите друге фондове, питање је које се може решити само на основу критеријума који произилазе из економске политике и циљева који се њоме желе остварити — али је извесно да се ти критеријуми ни у ком случају не могу формирати на нивоу производне (радне) организације, будући да она представља само једну производну јединицу која по природи свог положаја није у могућности да своја кретања планира независно од осталих привредних јединица. Одлука о томе може бити донета само и пре свега на нивоу привреде као целине.

Ни следећа два критеријума расподеле, који су дати такође у чл. 10 и који треба да представљају конкретизацију начела расподеле према раду, по нашем мишљењу не могу бити прихваћени. По чл. 10, ст. 2, „Ради остваривања расподеле према раду, друштвена заједница одређује општа мерила расподеле на такав начин да радној организацији и радним људима припада у расподели остварене вредности производа друштвеног рада део који је сразмеран производности рада радне организације и зависи од пословног успеха радне организације.“ Уколико принцип социјалистичке расподеле према раду схватимо тако да „поједини произвођач добија назад од друштва — после одбитака — тачно онолико колико му даје“ а „оно што му је он дао — његов је индивидуални квантум рада“ (Маркс: *Критика Готског програма*, 1950, с. 21), онда сматрамо да производност рада не може бити критеријум који непосредно одређује висину учешћа у расподели друштвеног производа, ни у односу на радну орга-

низацију ни у односу на појединца. Наиме, пошто је производност рада сложан показатељ на чију величину утиче више фактора, као што су природни услови, техничка опремљеност рада, организација рада, итд., тако да квалификованост рада и залагање произвођача представља само један од фактора који је одређују, из чега произилази да њихов утицај може бити неутралисан или увећан дејством осталих фактора, производност рада може бити већа или мања и уз исти утрошак радне снаге, исту квалификованост рада и залагање произвођача. На пример у руднику чија је руда богатија, под једнаким осталим условима исти рад резултираће у различитој количини производа за исто време, у двома фабрикама које производе исту врсту производа већа техничка опремљеност рада у једној од њих (а која је најчешће резултат улагања средстава која обезбеђују друштвено-политичке заједнице различитих нивоа, или чак заједница у целини) даће исто тако под једнаким осталим условима за исто радно време и уз исти утрошак радне снаге већу количину производа. У том смислу сматрамо да се производност рада може узети као непосредан критеријум за остварење расподеле према раду само у оквиру једне радне организације и то за произвођаче који раде под једнаким условима, док њена даља примена захтева посебне облике квантификације радова различитог конкретног облика и различитог степена квалификованости. За одређивање учешћа целе радне организације у расподели производа који је она остварила, расподела према производности рада као непосредан критеријум по нашем мишљењу не долази у обзир. Учешће радне организације у оствареном производу у сваком случају представља изведену величину. Оно је једнако разлици између производа рада те радне организације и неопходних одбитака о којима је напред било речи а чија величина највећим делом зависи од конкретне економске политике заједнице као целине, односно циљева привредног развоја који су нужно везани за привреду друштва у целини. Други облик одређивања учешћа радне организације у расподели био би његово извођење из учешћа свих произвођача појединачно, уколико имамо у виду да сваки произвођач у апсолутном износу од друштва добије — после одбитака — онолико рада у облику материјалних добара колико му је у облику живог рада сам дао. Међутим, овакав приступ био би микроекономски, и претпоставља да је одређено учешће индивидуалних произвођача — а ово може бити одређено само као део фонда који одлази на личну потрошњу, односно није дата већ изведена величина. Отуда је ова друга могућност само математичка а не и економска.

Сличне примедбе могу се упутити и другом критеријуму који служи као конкретизација економског принципа расподеле према раду — пословном успеху радне организације. У реалним кретањима појавног света несумњиво је да ће пословни успех радне организације имати утицаја на величину учешћа радне организације у расподели производа који је остварен у њој, шта више он ће нормално служити као полазна тачка за утврђивање величине тога учешћа, али сматрамо да у теоријски дефинисаном систему социјалистичке привреде њему нема места. Расподела према пословном успеху као начело система значила би у ствари расподелу према

заради а не према раду. Она практично значи да је свакој радној организацији дата отворена могућност да користећи варијације у односу понуде и тражње — које под одређеним условима може и сама изазвати — оствари извесна новчана средства која не потичу из уложеног рада већ су резултат формирања цена изнад вредности производа или услуга те организације. Такав принцип као критеријум расподеле значао би у ствари неограничену могућност неконтролисана прерасподеле националног дохотка јер је очигледно да оно што једна радна организација или цела привредна грана остварује изнад вредности својих производа или услуга није апсолутни већ само релативни вишак, вишак за њу истовремено је губитак за неку другу радну организацију, привредну грану или потрошаче који плаћају вишак изнад нормалне цене ових производа. (Проф. др Никола Стјефановић: „Чл. 114 решава ова питања и даје могућност контролисања цена“). Сматрам да могућност интервенције од стране федерације у облику непосредног одређивања цена коју предвиђа чл. 114, у односу на начело изнето у чл. 10 Преднацрта представља само изузетак јер је немогуће да су одредбе члана који регулише питања друштвено-економског уређења и члана који разматра питање надлежности федерације одредбе истог ранга. Треба, сем тога, имати у виду да је реч о тржишном механизму као нормалном облику функционисања привредног система, док чл. 114 предвиђа само могућност интервенције за изузетне случајеве а не као нормалан начин усклађивања привредних токова. Мислим да механизам привредног система, односно друштвени критеријуми морају омогућити да се у оствареним новчаним приходима радних организација издвоји онај део који је резултат уложеног рада радних људи те организације од дела који је резултат природних услова, техничке опремљености рада (за коју, уосталом, средства могу дати и најчешће и стварно дају друштвено-политичке заједнице различитих нивоа — општина, срез република или чак федерација) или кретања на тржишту. Иначе ће се увек остваривати извесна стихијска, неконтролисана прерасподела националног дохотка која у ствари крши принципе расподеле према раду, омогућујући да се дохоци појединих произвођача и радних људи прелију у цевове других, односно да се у руке извесних грана привреде које производе под повољнијим условима или су моментано у повољнијој ситуацији на тржишту, преливају средства других грана, или чак свих области друштвених активности које по природи своје делатности нису везане за промет и тржиште — те отуда и немају могућност да кроз тржишни механизам поправе свој положај. Мислим да се илустрација за овакво мишљење лако може и данас наћи у положају просвете, школства, здравства и неких других непроизводних или производних активности чија делатност није непосредно везана за промет, док су друге исто тако непроизводне активности, чија је делатност везана за промет (трговина, банкарство, кредитне установе, осигурање) у стању да акумулишу знатна новчана средства обезбеђујући својим радницима и службеницима знатно повољније услове од осталих радних људи запослених у другим областима друштвене активности.

Због свих ових момената сматрамо да су далеко прихватљивији критеријуми које је Преднацрт заузео у члановима 29 и 30, по којима свака друштвено-политичка заједница одређује опште оквири расподеле друштвеног производа, остављајући при том простор за афирмацију и учешће непосредних произвођача у одлучивању о расподели друштвеног производа, док би основна начела, по нашем мишљењу, требало да садрже одредбу по којој друштвена заједница као целина одређује основне критеријуме расподеле, руководећи се општим циљевима развоја привреде и начелом расподеле фондова личне потрошње према раду.

4. *Оцена изнетих ставова Преднакрта и закључци.* Најзад, пре него што на основу ових излагања учинимо и конкретне предлоге, желели бисмо да тачно одредимо границе примедба које смо на Преднацрт Устава учинили. Пре свега, сматрамо за потребно да поновимо да је у погледу односа тржишта и плана реч о утиску који је Преднацрт на нас оставио, који, наравно, не мора бити адекватан идејама које прожимају Преднацрт. Сигурно је да нисмо ни обухватили све одредбе које додирују питање односа тржишта и плана, као што је сасвим могуће да у анализи поменутих одредаба њихове међусобне релације нису тачно утврђене. С друге стране; очигледно је да су институције плана и свесног управљања привредом у целини у Преднакрту Устава реално присутне. Оно што је био крајњи циљ свих ових излагања јесте жеља да се плански карактер привреде, квалитет свесности и друштвене организованости развоја привреде као целине јаче истакне, управо зато што мислимо да је тај атрибут нови квалитет социјалистичког привредног система и начина производње у односу на капиталистички који му је претходио. Друго, сматрамо да у Преднацрт треба да уђу одредбе које на недвосмислен начин дају елементе за решавање питања односа тржишта и плана, односно критеријуме на основу којих ће се сукоб интереса појединаца и радних организација, као и сукоба радних организација и заједнице као целине, решавати у складу са интересима заједнице као целине. То због тога што је, мислим, неспорно да социјалистички систем није имун од различитих противречности ни супротности које настају из објективних токова његовог развоја. У том смислу се и у социјализму на привредном плану могу појавити сукоби појединачних, посебних и општих друштвених интереса. Задатак је система да пружи механизам и путеве за решавање ових сукоба, при чему, по мом мишљењу, решавање ових сукоба треба да за основни критеријум увек има интересе заједнице као целине. Преднацрт помиње овакве могућности на неколико места али не даје критеријуме за решавање ових сукоба. Тако, на пример, у ставу трећег дела (III) основних начела у другој реченици стоји да радни људи управљају друштвеним средствима за производњу „истовремено у сопственом интересу и у интересу друштвене заједнице, самостално и у оквиру закона и друштвених планова, одговорни један другоме и друштвеној заједници као целини.“ Као декларација овај став је сасвим прихватљив, ако имамо у виду само његово позитивно развијање, односно сагласност интереса радних људи у радној организацији и заједнице, односно самосталност радне организације у складу са законом и друштвеним планом. Међутим,

питање је шта ће бити ако то није случај, ако радна организација донесе извесне одлуке које су од непосредног интереса за њу, али на штету других радних организација, потрошача или заједнице као целине. На пример, радна организација донесе одлуку о повишењу цена иако за то нема основа. Имамо у виду могућност интервенције коју предвиђа чл. 114, али сматрамо да у основним одредбама система треба да буде заузет начелан став о начину решавања оваквих могућих супротности иако се оне и не морају стварно појавити. Отуда, мислим, да би овај став можда могао да буде формулисан тако да радни људи у радној организацији у управљању друштвеним средствима за производњу кроз интерес заједнице остварују и свој интерес, самостално у општим оквирима које одређују закон и смернице друштвених планова, или на неки погоднији начин са истим смислом.

Изражавајући мишљење да плански карактер привреде треба да буде јаче истакнут, желели бисмо истовремено да кажемо да самоуправна права радних организација и радних људи у њима не могу имати карактер неограничених права апсолутне слободе и самосталности од заједнице већ да морају у крајњој линији изражавати интересе друштвене заједнице као целине. Отуда, дакле, систем мора садржавати механизам који ће омогућавати да се потенцијално могуће супротности појединачних, посебних и општих интереса увек решавају пре свега у складу са интересима заједнице као целине. Теоријски основ за овакав став налазимо и у основним премисама на којима је изграђена целокупна марксистичка економска наука. Прво, производња има увек друштвени карактер, извесни појавни облици самосталности представљају само привид испод кога стоји реална тесна повезаност сваке производне јединице са привредом као целином. Друго, законитости економских кретања могу се сазнати и свесним утицајем друштва убрзавати само имајући као полазну основу привреду једног друштва у целини — све остале законитости у односу на ове изведене су и као такве од секундарног значаја.

Изјашњавајући се за јаче истицање плана, морам да укажем и на једно питање које је у дискусији о Преднацрту за округлим столом на Правном факултету поменуо и друг Киро Глигоров, питање односа система и плана, као један вид питања односа материјалних и институционалних оквира привредног система. Никакво планирање у Југославији данас не би имало реалне изгледе на успех уколико не би полазило од самоуправљања људи у радним организацијама и самоуправним установама као реалне основе социјалистичког друштвено-економског система у Југославији. Између материјалне основе и институционалних оквира мора постојати одређен склад. Смисао ових излагања отуда није ни једног момента био у пледирању за реституисањем било каквих облика планирања које је наш привредни друштвени развитак већ давно превазишао. Али, то је идеја водиља ових излагања, сматрам да елемент свесности у начину управљања привредом као целином, друштвене организованости усклађивања привредних токова, мора у сваком случају бити присутан у социјалистичком привредном систему. Облик испољавања овог свесног утицаја мора и треба да еволуира. Мислим да је смисао развоја соција-

листичке привреде на том плану у томе да у складу са општим процесом одумирања државе планирање развоја привреде постепено излази из надлежности органа који су истовремено и органи власти и да све више постаје делатност самих произвођача и производних јединица, али не самосталних, независних, већ удружених и обједињених, повезаних преко представника који ће бити у стању да на адекватан начин свесно усклађује токове привредног живота заједнице у целини. Мислим да је појам друштвено-политичке заједнице, који Преднацрт Устава помиње у више чланова (29, 30, итд.) имао за задатак да укаже управо на овај смер развоја социјалистичког привредног система у Југославији. С друге стране, у складу са тим општим ставом, мислим да Преднацрт треба да на јасан начин у основним начелима заузме став по коме свестан карактер привреде долази испред тржишних односа и да су закони тржишта у крајњој линији подређени оквирима које одређује план. Одговарајући на питање које смо поменули на почетку овог пасуса, мислимо да су у сваком случају у сукобу материјалне основе и институционалних оквира ови последњи они који су подређени материјалној основи из које проистичу и са којом се у крајњој линији морају увек усагласити. То је логична последица општег односа друштвене основе и друштвене надградње, као закона који се, иако се односи на област друштвених кретања, остварује снагом природних закона.

Треба, после свега, напоменути да је цело ово излагање имало карактер анализе унутрашње садржине и логичне усклађености система који Преднацрт дефинише, јер у њему није на систематски начин разматран други аспект анализе система, његов однос према стварности. Са свог аспекта систем се сада не би ни могао анализирати, јер ће тек разрада уставних начела која ће уследити у органским законима и, пре свега, функционисање привредног и друштвеног система у стварном животу њему дати коначан облик и са тим све елементе који су потребни за овакав вид његове анализе. Сасвим је могуће да ће елементи планског карактера привреде и свесности регулисања привредних токова бити у реалном систему развијени управо на начин који смо у овим излагањима сматрали пожељним, уколико је он исправан, у ком случају би и указивање на извесне потенцијалне супротности које би се систему могле појавити на овом степену његовог дефинисања у Преднацрту Устава, што је било предмет ових излагања, добрим делом постало беспредметно. Међутим, како смо у првим реченицама истакли, Преднацрт Устава схватамо не само као најважнији правни акт већ и као документ који на теоријски начин дефинише друштвено-економски систем земље, одражавајући истовремено како степен развоја друштвеног и привредног развитка земље, као и степен развоја друштвених наука у њој. Прихватајући га као систем, сматрали смо за потребно да укажемо на ове могуће супротности система. То утолико пре што ће Преднацрт Устава Федеративне Социјалистичке Републике Југославије, као и Програм Савеза комуниста Југославије, уосталом, бити веома исцрпно студирали у многим земљама. Та чињеница нас ставља пред двоструку одговорност. Пре свега чини нас одговорним пред свима за теоријске ставове које је Преднацрт заузео, а

с друге стране, чињеница да ће Преднацрт бити једним делом водиља за многе земље које у Југославији виде свог претходника, утолико што ће оне извесне своје проблеме решавати, између осталог, и на основу теоријских ставова и праксе нашег система, чини нас посебно одговорним пред народима ових земаља. У том смислу, имајући у виду да по Преднацрту нови Устав треба да буде не само устав државе, већ и устав друштва у свим областима његовог живота, мислим да сви имамо не само право него и дужност да у његовом доношењу активно учествујемо. Моје излагање почивало је на таквом односу према Преднацрту Устава.

Доцент. др. Иван Максимовић: Ја мислим да се може ставити као начелна примедба Преднацрту Устава да је у њему изложен читав низ категорија у којима се алтернативно разумеју економски, социолошки, правни и чак филозофски појмови.

1. О категорији рада. — Категорија рада у економској теорији значи саму делатност, функцију радних маса, производњу економских добара или робе. Према томе, те функције се друштво не може ослободити јер је функција производње природна нужност која ће то остати док постоји човечанства и света. Према томе, кад се каже „ослобођење рада“ то је са економске тачке бесмислица и мислим да је друг асистент Васић у праву. А кад се говори о филозофском појму ослобођења рада, онда је опет друг проф. Гамс у праву. А обојица су у праву због тога што је вероватно Преднацрту Устава било немогуће раздвојити их без врло брижљивог разликовања појмова, или без неког допунског коментара који би прецизније дефинисао појмове с обзиром на њихова разнолика значења у појединим друштвеним наукама. Мислим да је у томе правцу далеко успелија наша творевина Статут Савеза комуниста у коме су привредни проблеми обрађени у посебној глави те је могуће о свима категоријама дискутовати као о економским категоријама: сваки друштвени однос значи економску категорију.

У Преднацрту Устава чини ми се да је те неспоразуме немогуће спречити, а нарочито у уводном делу где се излажу основна начела. И у другом и трећем делу имамо низ категорија које су непрецизно формулисане ако се посматрају са економске тачке гледишта, као што су ослобођење рада, друштвена својина, немогућност повратка на било који систем експлоатације, итд. Ту се упоредо стављају различите категорије, а читав дух, читава структура и смисао реченица врло је уопштено изражен и не зна се да ли се она односи на економско, политичко, друштвено...

На пример, категорија јединства и једнакости права и дужности и одговорности које се остварују радом је бесмислица у економском смислу речи, тј. да се дужности и одговорности остварују радом. Са економске тачке гледишта радом се остварује доходак, рад је нужност за појединца и друштво као целине...

2. Место и функција планирања. — Ја бих се сложио са општим ставом који је изнео друг асистент Вацић да нема извесне консистености у Преднацрту у вези са местом и функцијом планирања у систему, иако брижљива анализа чл. 11, 12 и 14 може да укаже да се, ипак, одредила улога и функција врховних органа у планирању у федерацији.

Истина, није се прецизно одредио однос између плана и тржишта, и није се можда одредило оно што је друг Ваџић дефинисао као основни атрибут социјалистичког друштва, наиме свесно планирање друштвених односа у економској сфери. Ја лично мислим да то није случајно што је то овако и дато, јер је чињеница да и Устав мора да изражава извесне противречности друштвене и материјалне у којима се налази социјализам уопште, а посебно социјализам у нашим, југословенским приликама.

Чињеница је да је наш специјални тип социјалистичког развитка пошао једним путем који је значао уједно и негацију оног привредног система и односа какви су се развијали за тридесетак година у Совјетском Савезу, а који су значили негацију извесних начела у политичкој сфери, у економској сфери заштите основних права човека. И чињеница је да смо ми, тежећи новој формули, новим односима и новој концепцији социјалистичког система пошли једним путем који је и историјски и теориски био потпуно неутрвен.

Чињеница је да и у фази у којој се сада налазимо ми нисмо решили све проблеме ове историјски нове варијанте социјалистичког система. Наиме наш систем је природно и нужно дуалистичан и противречан. Он се креће између захтева да се задовоље извесна права човека која произилазе из марксистичког хуманизма и захтева да се штите извесни принципи који припадају било друштву као целини било привреди као целини.

Ја мислим да основни проблем нашег система није у томе што није довољно наглашена улога свесне активности и плана него у томе што ми нисмо нашли прецизнију форму и принципе да укажемо на који начин се свесна активност повезује са врло прецизираним циљевима социјалистичког развитка. Оно што нам данас по мом мишљењу недостаје и што дефинише социјализам, — то није свесна активност у привредној делатности. Извесних елемената планирања и свесне активности наилазимо, као што је приметио друг Ваџић, и у капиталистичким земљама. Јер и тамо има итекако свесне активности, јер и тамо се појављује свесна активност не само у облику државе интервенције у привреди већ и међу односима појединих друштвених група и слојева. Па ипак кажемо да то није социјализам него да је то државна интервенција у привреди, или институционална интервенција друштвених класа и група.

Данас је све јасније да је повезивање свести и планирања само један атрибут социјализма, а други атрибут социјализма су други циљеви социјалистичког развитка, који имају не само своју економску страну, већ имају и филозофску, правну и политичку страну. Мислим да је то тренутно проблем који није могао бити дефинитивно решен у Преднацрту Устава зато што није био решен ни у нашој пракси. Питања на који ћемо начин прецизирати социјалистичке циљеве, шта ми хоћемо у економској политици, шта ми хоћемо у сфери људских односа да постигнемо, како ћемо те врло одређене циљеве да повежемо са институционалним оквирима нашег привредног и друштвеног плана.

Ми заиста истичемо у центар нашег друштвено-економског система једну личност која није више *homo oeconomicus* него *homo socialis*, једног човека кога хоћемо да изграђујемо, који треба да буде слободан, несме-

тан и неспутан у своме развитуку. Међутим, таква концепција нема још своју довољну подлогу у институционалним и економским оквирима у којима се ми крећемо. Отуда су извесне противречности између интереса појединаца и интереса друштва као целине, између интереса привредних организација, фабрика и друштва као целине.

3. *Економска политика на дуг рок.* — На трећем месту желим да истакнем да није прецизније одређена наша економска политика на дуги рок у једном периоду који сигурно неће мењати за наредних низ година. Није дефинисана економска политика, према томе нису дефинисани циљеви привредне делатности за један дужи период, а кад они нису дефинисани, онда све институционалне и друге организационе мере које се предвиђају у Уставу су извесни правни оквири чија је садржина одговарајуће недовољно одређена.

Не стоји, на пример, у Преднацрту Устава да је циљ наше привредне политике у следећој епоси да се оствари привредни развитак у једној одређеној стопи пораста, рецимо, 10—15% годишње или не стоји да је наш курс да остваримо у будућем периоду мањи привредни развитак, да би остварили једну сталност у расподели дохотка, већи обим личне потрошње. Не стоји да је наш основни проблем данас да смањимо већ врло велике диспропорције привредног развитака појединих наших крајева, итд.

Сваки од ових циљева би захтевао, ако би био формулисан као конкретан циљ друштвено-економске политике, одређени тип планирања, одређену привредну политику у области цена, трошкова, расподеле дохотка, итд. И онда би можда требало да нађу у Уставу другачију форму лацију. Овако, са једном, по мом мишљењу доста апстрактном, категоријом човека, иако хуманитарном и социјалистичком концепцијом, очигледно је да су све мере да се једна таква личност оствари мање или више апстрактног и формалног карактера. Тако да се не може дискутовати о практичној вредности тих мера који ми предвиђамо, јер та дискусија ништа нарочито не каже. Очигледно да кад формулишемо мисао да федерација има за задатак да обезбеди општи правац привредног и друштвеног развитака, основне односе у расподели друштвеног производа, да то мало значи уколико не знамо какве су делимично пропорције те расподеле које ми очекујемо да остваримо у следећој фази развитака.

4. *Однос тржишта и плана.* — На крају бих хтео да кажем да и у економској теорији и у економској пракси питање односа између тржишта и плана није до данас решено и према томе да би било нереално тражити да много прецизније елементе о томе садржи наш будући Устав. Неке чињенице и искуства стоје: да потпуно слободно тржиште у условима какви нису постојали ни у либералном капитализму, што називамо слободном конкуренцијом, представља свакако негацију планирања. Потпуна елиминација тржишта и увођење централизованог планирања какво смо ми донекле имали у административном планирању, и какво су имали Руси у једном дугом периоду свога развоја, такође значи негацију „планирања“

социјализма у смислу обезбеђења интереса било радничке класе у целини било појединачног човека.

Негде је решење на средини. То је готово све што данас знамо. Ми треба да имамо извесне елементе тржишта, нарочито у оквиру сектора потрошних добара и треба да имамо принципе који ће омогућити максимирање личних интереса и учешћа појединаца у производном процесу и расподели добити. Али, с друге стране, ми треба да имамо, и то стоји, ја не бежим од те речи јер не мислим да је то систем административни већ да је то систем економски, — више централизовано усмерено диритовање привредом које треба да обезбеди основне задатке социјалистичког развитка. Остаје да се види које. Јер то је претпоставка, по мом мишљењу, било каквог планирања које има социјалистички карактер. Јер социјалистичко планирање није само свесно планирање него и планирање за социјалистичке друштвене односе који могу с обзиром на специфичност постојећих услова, да се посредством плана различито остварују.

Према томе да ли ми желимо да регулишемо проблем расподеле дохотка или да усмеримо бржи развитак наше земље зависиће и степен централизованости планске акције федералних органа у таквом једном систему. Ако ми сматрамо да у нашој перспективи за следећих десет до петнаест година треба да остваримо стопу пораста друштвеног производа који неће прелазити 3—5%, нама више централизованог планирања, по моме мишљењу, не треба. А ако сматрамо да је наш привредни развитак спор и да је питање заосталости наш основни економски проблем, онда стопа пораста мора бити далеко већа а централизованије планирање је нужни императив.

У Преднацрту Устава, по моме мишљењу, та питања нису решена а требало би да нађу места у њему.

ДИСКУСИЈА О ПОЈМУ „ОСЛОБОЂЕЊА РАДА“

Асистент Александар Ваџић: Ослобођење рада, по општем значају којим му је у Преднацрту дат, последицама на друштвено-економске односе које из њега произилазе, као и по учесталости којом се јавља у Преднацрту Устава и дискусијама које се око њега воде, представља свакако једну од најзначајнијих начела новог Устава. Због тога свакако заслужује да се и на овој дискусији о њему каже неколико речи.

И површна анализа текста Преднацрта показује да је реч о једној веома сложеној категорији чија се садржина не може схватити само на основу етимолошког значења употребљених израза. До правог смисла и значења ослобођења рада може се доћи само пажљивом анализом уставних одредаба, при чему треба да се утврде пре свега оквир и садржине ослобођења о коме је реч, односно да се утврди, прво, о чијем је ослобођењу реч и друго, да се утврди у чему је садржина тог ослобођења. Морам да признам да мени садржина овог појма није одмах била сасвим јасна, што може бити последица моје заинтересованости пре свега за